

Előadásvázlat
EMBERI JOGOK – ALAPJOGOK. AZ ALAPJOGOK RENDSZERE
2015. szeptember 7. és 14.

I. Fogalmi alapok

Emberi jogok: az emberi minőséghez tapadó, jogi elismeréstől függetlenül létező erkölcsi jogok

Alapjogok: az emberi jogok jogi kifejeződésai = morális gyökerű, az embert emberi mivoltánál fogva, a polgárt pedig mint a politikai közösség tagját megillető jogosultságok, amelyek alkotmánybeli elismerésüknél fogva a jogrendszer részei, ennél fogva jogi úton kikényszeríthetőek

jogosultság → belőle kötelezettség származik (tisztelőben tartás és védelem) → kikényszerítése hatékony jogvédelmi eszközöket követel

A morális igazolás következménye, hogy

- az állam csupán elismeri, nem maga teremti (az államtól függetlenül léteznek)
» vö. Alaptörvény I. cikk – „elismeri” hogy léteznek
- biztosításuk feltételhez nem köthető (kötelezettségek, érdem, társadalmi hasznosság stb.), érvényesülésük határait alkotmányos korlátaik húzzák meg

II. Az alapjogok funkciója

- egyének és közösségeik szabadságának megóvása a közhatalommal szemben → az egyén jogi pozícióját meghatározó, a közhatalom korlátait kijelölő jogosultságok
- behatárolják a közhatalom-gyakorlók választási alternatíváit az egyéneket érintő szabályozás, illetve az egyedi intézkedések foganatosítása során

III. Az alapjogok tételes joggá válása

Eszmetörténeti háttér: korszakok

1. Privilégiumok korszaka (az uralkodótól kikényszerített jogosultságok, rendi keretekben, nem általános érvénnyel)
2. Deklarációk kora (felvilágosodás hatása, mindenkit megillető, veleszületett emberi jogok)
3. Konstitucionalizálódás kora (alkotmányba foglalás, alapjogok megjelenése, később ECOSOC jogok, jogpozitivizmus hatása, emberi és állampolgári jogok megkülönböztetése, kitérő: szociális alkotmányozás és szocialista „alapjog”-felfogás)
4. Internacionalizálódás és európaizálódás (univerzalizmus és regionalizmus, szubszidiárius védelmi mechanizmus, többdimenziós normarendszer)

Jogi dokumentumok	
Anglia	1215 Magna Charta Libertatum 1628 Petition of Rights 1679 Habeas Corpus Act 1689 Bill of Rights - kialakulásukban a bírói gyakorlatnak van meghatározó szerepe (bírói döntések eredményei, ezek általánosításai)
USA	1765 és 1774 Declaration of Rights – <u>angolok ősi jogai</u> 1776 virginiai Bill of Rights 1776 Függetlenségi Nyilatkozat <u>bevezetője</u> – <u>fordulópont: emberek veleszületett jogai, amik ezért az amerikaiakat is megilletik</u> 1791 első tíz alkotmánykiegészítés: Bill of Rights
Franciaország	1789 Az ember és polgár jogainak nyilatkozata <u>bevezetője</u> – <u>egyetemesség igényével lép fel: minden embert természetes módon megillető jogok</u> 1791 alkotmány

Második világháború után: nemzetközivé válás – egyezményhullám (emberi jogok eszméjét és tétéles jogát megsemmisítő náci ideológiára adott válaszként)

- 1948. december 10. ENSZ - Emberi jogok egyetemes nyilatkozata
- 1966 ENSZ – Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya
- 1966 ENSZ – Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya
- 1950 ET – Európai emberi jogi nyilatkozat
- 1961 ET- Európai Szociális Charta
- stb.

Magyar történet: 1989-ig az 1949-es alkotmány szocialista alapjog-felfogása érvényesült → az emberi jogok messzemenő relativizálása

- „A Magyar Népköztársaságban az állampolgári jogokat a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni; a jogok gyakorlása elválaszthatatlan az állampolgári kötelességek teljesítésétől.”
- ECOSOC jogok jelentősége
- garanciák hiánya, nincs érvényesülés

Fordulópont: rendszerváltás → *1989-es köztársasági alkotmány*

IV. Az alapjogok rendszere

Alapjogi katalógus

- dinamikus történeti fejlődés (még ma sem lezárt) → klasszikus szabadságjogok listája újabb jogosultságokkal bővül (ezek sajátos természete szükségszerűen tágítja az alapjog-fogalom fent meghatározott, klasszikus jelentéstartalmát)
- nemzetközi sztenderdek által determinált → korlátozott állami szuverenitás

Az alapjogok generációi

Első generációs jogok (XVII-XVIII sz.)

= az ún. klasszikus szabadságjogok, amelyek zsarnoksággal, az önkényes hatalomgyakorlással szemben fogalmazódtak meg (vö. jogi dokumentumok fentebb)

- funkciójukhoz igazodó **szerkezet**: az államtól elsősorban tartózkodást, be nem avatkozást várnak el
- **ALANYI ALAPJOGOK**: gyakorlásuk, érvényesülésük – *a normatív korlátokon belül* – kizárólag a jogalany elhatározásán múlik. Ebből következik többek között, hogy:
 - nem tehetők függővé az alapjogi kötelezett mérlegelésétől, mérlegelésen alapuló engedélyétől → gyakorlásuk egyoldalú döntésen alapul
 - korlátaik csak külső korlátok lehetnek: nincsenek immanens, magából az alapjog tartalmából levezethető korlátaik (vö. pl. rendeltetésszerű joggyakorlás a polgári jogban)
 - megsértésük esetén igény állapotába kerülnek → bírói úton kikényszeríthetőek

Pl. személyes szabadsághoz való jog, gyülekezési jog, egyesülési jog

Második generációs jogok (XIX. sz. vége – XX. sz. eleje)

= gazdasági, szociális és kulturális (ECOSOC) jogok → a kapitalista berendezkedésre adott reflexió, a polgáraitól gondoskodó állam követelése

- funkciójukhoz igazodó **szerkezet**: állami szerepvállalást, pozitív, tevőleges magatartást várnak el
- **NEM alanyi alapjogok** (de van kivétel, pl. foglalkozás szabad megválasztásához való jog)
 - tényleges tartalmuk a mindenkori kormányzat politikájától, gazdasági lehetőségeitől függ → terjedelmük is mérlegelésen alapul

- nem kikényszeríthetőek, legfeljebb az azokat realizáló törvényi jogosultságok érvényesülhetnek alanyi jogként, de az egyes törvényi jogosultságok már nem minősülnek alapjogoknak

Pl. jog a munkához, sztrájkhoz, szociális biztonsághoz, egészségügyi ellátáshoz, oktatáshoz

Harmadik generációs jogok (XX. sz. második felétől)

= globális jogok, csoportjogok: globális kihívásokra, technikai és technológiai fejlődésre, kiszolgáltatott helyzetben lévő jogalany-csoportok sajátos igényeire reflektálnak

- NEM alanyi jogok, AB: „önmagában vett intézményvédelem” (de van kivétel: személyes adatok védelméhez való jog)
- Globális jogok: békéhez való jog, egészséges környezethez való jog
- Csoportjogok: betegjogok, gyermekek jogai, fogyatékkal élők jogai

Egyéb rendszerezési szempontok: individuális/kollektív; alanyi/nem alanyi alapjogok

V. Az alapjogok forrásai

- alkotmány – Magyarországon az Alaptörvény „Szabadság és felelősség” fejezete
- törvények – vö. Alaptörvény I. cikk (3) bek.
- rendeletek – tv. vagy rendelet? vö. 64/1991. (III. 17.) AB hat. 29/1994. (V. 20.) AB hat.
- AB határozatok
- nemzetközi egyezmények
- uniós jogforrások
 - Alapjogi Karta (kötelezettjei az uniós szervek)
 - irányelvek (vö. pl. adatvédelem és diszkrimináció területén)

VI. Alapjogi jogviszony

Alapjogi jogalanyiság

VIGYÁZAT: autonóm, a polgári jogi jogalanyiságtól megkülönböztetendő jelentéstartalom!

- ember
 - jogképesség kezdete: élve születés; vége: halál
 - magzat jogalanyisága → vö. abortuszhatározatok
- jogi személyek is azon jogok tekintetében, amelyek természetüknél fogva megilletik őket
 - de az emberi minőséghez tapadó méltóság hiányában akár teljesen szabályozás alá vonhatók
- közhatalom: soha
 - közhatalmi szervek: ab ovo kizárt, hogy alapjogokra hivatkozzanak
 - közhatalomgyakorló személyek *e minőségükben* nem lehetnek alapjogok alanyai

Alapjogi kötelezett

- a közhatalom szervei, közhatalom nevében eljáró személyek
- nem közhatalmi szervek is, ha állami funkciót, közfeladatot látnak el – e feladat erejéig
- tradicionálisan vertikális jogviszony – de magánjogba kisugárzó hatás (harmadhatás, Drittwirkung)
- kivételesen magánszemélyek között is
 - egyes alapjogi törvények a tételes jogban is elismerik az adott alapjog érvényesülését magánviszonyokban, vö. Infotv., Ebktv.

VII. Alapjogi cselekvőképesség

VIGYÁZAT: autonóm alkotmányjogi jelentés, a polgári jogi cselekvőképességtől megkülönböztetendő!

- belátási képesség függvénye → életkor előrehaladtával fokozatosan teljesebbé válik
- gyermekek (kis- és fiatakorúak) esetében nem teljes

- Szívárvány-határozat [21/1996. (V. 17.) AB határozat] → ha nincs törvényi szabály [szabályozásra példaként lásd Infotv. 6. § (3) bek.], esetről esetre döntendő el, hogy a gyermek mely alapjogot, milyen vonatkozásban gyakorolhat maga (életkortól, döntés tárgyától, egyéb körülményektől egyaránt függ)
 - teljes cselekvőképesség hiányában:
 - szülő nevelési joga (egyúttal kötelezettség)
 - állam gyermekvédelmi kötelezettsége
- } vö. At. XVI. cikk (1)–(2) bek.
- felnőtt korban főszabály szerint teljes az alapjogi cselekvőképesség, csak „határesetekben” (értsd: önsorsrontó döntések) kérdőjeleződik meg: vö. pl. művi meddővé tétel

VIII. Az alapjogok korlátozása

- 'Mindent szabad, ami másnak nem árt.' // 'Szabadságom határa a másik ember szabadsága.'
- Az alapjogok funkciója a közhatalom korlátozása → korlátait a közhatalom nem alakíthatja belátása szerint, csak alkotmányosan igazolható legitim célokra tekintettel
- Abszolút jogokként csak kivételesen jutnak érvényre: pl. élethez és emberi méltósághoz való jog, büntetőjogi garanciák (pl. ártatlanság véelme)
- Alapjogi konfliktusok feloldásának, az alapjogkorlátozás alkotmányossága megítélésének szabálya és módszere: alapjogi teszt

Alapjogi tesztek

Általános: *szükségességi-arányossági teszt* (vö. At. I. cikk (3) bek.), amely kétlépcsős:

- 1) jogkorlátozás céljának vizsgálata (szükségesség)
 - » legitim cél lehet: mások alapvető jogai, kivételesen egyéb az alkotmányos érték
- 2) jogkorlátozás mibenlétének, mértékének vizsgálata (arányosság)
 - » három alkérdésből áll:
 - (1) alkalmasság (cél és eszköz közötti logikai összefüggés vizsgálata – ésszerű?),
 - (2) szükségesség (a korlátozás alternatíváinak keresése – elengedhetetlen?)
 - (3) szűk értelemben vett arányosság (cél és az okozott jogsérelem arányban áll-e egymással – arányos?)

Speciális tesztek:

- *ésszerűségi teszt* (az „egyszerű” jogok vonatkozásában történt diszkrimináció),
- *közérdekűségi teszt* (tulajdonjog-korlátozás)
- *reális veszély tesztje* (szabad véleménynyilvánításhoz való jog)
- *összehasonlító teherpróba* (vallásszabadság)

KULCSFOGALMAK

morális jog – emberi jog – alapjog * alapjogok generációi (klasszikus alapjogok / szabadságjogok * ECOSOC jogok * csoportjogok és más harmadik generációs jogok) * alanyi és nem alanyi alapjogok * individuális és kollektív jogok * intézményvédelmi kötelezettség * az alapjogok forrásai * alapjogi jogviszony * alapjogi jogosult * alapjogi kötelezett * az alapjogok horizontális hatálya * alapjogi jog- és cselekvőképesség * az állam intézményvédelmi kötelezettsége * az alapjogok korlátozása * abszolút jogok * a szükségességi-arányossági teszt, a teszt elemei * speciális tesztek

Vissy Beatrix